

120 ГОДИНА ВОЈНОГ СИМФОНИЗМА У СРБИЈИ – ОД ОСНИВАЊА „БЕОГРАДСКОГ ВОЈНОГ ОРКЕСТРА” ДО САВРЕМЕНОГ УМЕТНИЧКОГ АНСАМБЛА МИНИСТАРСТВА ОДБРАНЕ „СТАНИСЛАВ БИНИЧКИ”

Милена Петровић*

Универзитет уметности у Београду, Факултет музичке уметности

Радослав Спасић

Репрезентативни оркестар Гарде Војске Србије

Никола Живковић

Министарство одбране Републике Србије,

Уметнички ансамбл „Станислав Бинички”;

Факултет за медије и комуникације, Београд

Циљеви рада су: да се представи улога и значај композитора, диригента и педагога Станислава Биничког у афирмацији уметничке музике у првој половини 20. века; да се подвуче његова улога у настанку првог симфонијског „Београдског војног оркестра” као претече УА МО „Станислав Бинички”; да се сагледа развојни пут тог оркестра у 20. и 21. веку, његов рад, организација и уметничка делатност; да се истакне иницијатива Биничког да се створе услови за стабилно и континуирано школовање војно-музичких кадрова; да се укаже на услове рада УА МО „Станислав Бинички”, као и на проблеме у раду и организацији овог ансамбла као делу музичке службе МО и Војске Србије.

Метод се односи на сагледавање услова функционисања и проблема у раду и организацији УА МО „Станислав Бинички”, као и давања одређених предлога за унапређење његовог рада.

Кључне речи: *Бинички, Београдски војни оркестар, УА МО „Станислав Бинички”, војно-музички кадар, музичка служба МО ВС*

Станислав Бинички – биографија

Период највиших уметничких домета и највећих професионалних искушења у развоју српске војне музике везују се за Станислава Биничког. Стваралачким деловањем као диригент, композитор и педагог изузетних способности и огромног ауторитета обележио је читаву једну епоху у српској музичкој историји.

* Др Милена Петровић је ванредни професор.

Рођен је у месту Јасика, недалеко од Крушевца, 27. јула 1872. године. Завршивши основну школу, одлази у гимназију у Нишу, где од првог разреда упоредо учи свирање на виолини и флаути код хоровође и војног капелника Фридриха Брунетија и војног музичара Павла Гајичића, а затим и код чешког педагога Јосифа Свободе. Већ као гимназијалац је испољио афинитете ка компоновању и дириговању руководећи ђачким хоровима, а интензивно бављење музиком наставио је и током студија певајући у певачком друштву „Обилић“, под диригентском палицом Јосифа Маринковића, и „Београдском певачком друштву“, чији је управник у то време био Стеван Ст. Мокрањац. Године 1896, Бинички добија стипендију Министарства просвете за школовање на Музичкој академији у Минхену. Препознат као изузетно надарен, Бинички наредне године добија и другу стипендију од Министарства војног, за наставак музичких студија, што ће у каснијем раду умногоме одредити даљи правац његовог уметничког деловања (Крајачић, 2003).

Године 1899, након завршетка студија, Бинички се вратио у Србију где је постављен за војног капелника и референта за музику при Министарству војске. Ова дужност обавезивала је Биничког да води бригу о школовању кадрова војне музике, попуњавању војних оркестара, премештајима војних музичара и набавци инструментата за све војне оркестре. Иста година била је од великог значаја како за Биничког, тако и за целокупну српску музичку историју. Основао је први симфонијски оркестар у Србији под именом „Београдски војни оркестар“ (БВО), а заједно са Стеваном Мокрањцем и Цветком Манојловићем основао је и прву „Српску музичку школу“ (данашња Музичка школа „Мокрањац“) у којој је Бинички радио као наставник певања (Ђурић-Клајн, 1952).

Станислав Бинички – педагошка и уметничка делатност

Педагошка активност Станислава Биничког је, поред ангажовања у Српској музичкој школи, подразумевала и рад у музичкој школи „Станковић“ у којој се залагао за неговање вокално-инструменталне музичке традиције и континуирано образовање, не само певача и свирача, већ и учитеља певања и свирања. Био је ангажован и на Војној академији где је држао наставу из музичке теорије, прегледа историје музике и подучавања у певању родољубивих песама. Наставни програм је садржао наглашену етичку димензију, кроз развијање патриотских осећања и неговање националног музичког идентитета.

Почетак уметничке активности Биничког везан је за БВО и Народно позориште у Београду. Стална сарадња између Народног позоришта и БВО реализована је уговором из 1901. године, потписаног од стране тадашњег управника Народног позоришта, комедиографа и књижевника, Бранислава Нушића и командира БВО Љубе Марковића. У истој години Бинички је у Народном позоришту дириговао БВО у 82 представе. Почетком 1904, Бинички оснива „Музику краљеве гарде“, ангажујући војне музичаре из различитих састава са највише знања и оркестарског искуства, а године 1907, Музика краљеве гарде постаје „Оркестар краљеве гарде“. Као његов руководилац и диригент, Бинички је са овим оркестром у периоду до Првог светског рата извео и нека од грандиозних дела класичне музике, какве су композиције Јозефа Хајдна или Л. В. Бетовена (Крајачић, 2003).

Околности Првог светског рата зауставиле су велике напоре Биничког да обезбеди одговарајуће услове за несметано функционисање војних оркестара у оквиру војног ресора и да одржи висок ниво стручног ангажовања Оркестра краљеве гарде. Догађаји који су уследили зауставили су и покушај трајног осигурања системског образовања војно-музичких кадрова започет 1905. године, када су предузети кораци ка формирању школе и централизацији учења музике, у оквиру VII пешадијског пука на Бањици (Милановић, 2016: 58).

У току Првог светског рата, године 1915, Бинички је заједно са војском прешао преко Албаније. На том тешком путу страдали су многи музичари, изгубљена је комплетна музичка архива Оркестра краљеве гарде, као и већи део инструмената. Доласком на Крф, Бинички се ангажовао на реорганизацији ансамбала, набавци нових инструмената и обнови нотне архиве. Кренуло се од преписивања музичких партитура и расписивања композиција по оркестарским деоницама, како би војне музике што пре започеле свој рад. Спремност војног врха да у најкраћем року спроведе реорганизацију оркестара указује на високу свест о значају деловања војне музике у ратним условима. Оркестарски звук на бојном пољу снажно је подупирао моралну снагу војске и народа и неговао веру у основне националне вредности. Концерти за војнике и рањенике наше и савезничке војске, добротворне приредбе за избеглице, породице погинулих, за Црвени крст, наступи са српским позоришима у избеглиштву, почаста приликом обележавања црквених и државних празника, представљали су вид музичког деловања у оквиру ког је било потребно развијати свест о осећању националне припадности, осећању родољубља и потреби очувања сопствене културе. Концертна турнеја Оркестра краљеве гарде у Француској, коју је је организовала српска влада, а предводио Станислав Бинички, допринела је да се Европа и свет упознају са српском културом, а српска војска и српски народ стекну велике симпатије народа савезничких земаља (Милановић, 2016: 60-62).

Након ослобођења, Бинички је са Оркестром краљеве гарде први концерт приредио 7. децембра 1918. године. Године 1920, Бинички оснива националну Оперу и постаје њен први директор (Пејовић, 1991). Из јавног живота повукао се 1924. године да би се посветио компоновању. Исте године уприличена је двадесет петогодишњица његовог уметничког рада и организован концерт на коме су београдска певачка друштва, музички ансамбл Опере и многи значајни уметници тог доба извели готово комплетан композиторски опус Станислава Биничког (Крајачић, 2003).

За време Другог светског рата, у окупираном Београду, Станислав Бинички је умро усред зиме, 15. фебруара 1942. године. У деценијама након Другог светског рата, готово да је заборављено његово стваралаштво и допринос развоју српске музичке културе. Уметнички ансамбл Министарства одбране „Станислав Бинички” негујући и подстицајући развој музичке културе у Србији достојно прати развојни пут свог утемељивача.

УА МО „Станислав Бинички” – историја, организација и музичка делатност

Музичку службу Војске Србије сачињавају четири оркестарска састава: 1) УА МО „Станислав Бинички“ (у саставу Управе за односе са јавношћу МО); 2) Репрезентативни оркестар Гарде (у саставу Гарде ВС); 3) Војни оркестар Ниш (у саставу Ко-

манде Копнене Војске); 4) Одељење за почаст у Команди за обуку. Ансамбл „Станислав Бинички“ представља музичко тело у оквиру кога функционише велики симфонијски оркестар, а сходно задацима и потребама службе унутар њега такође делују и камерни и естрадни оркестар. Наредне, 2019. године, Ансамбл обележава 120 година постојања. Сматра се природним наследником првог симфонијског „Београдског војног оркестра“, како због назива који носи, тако и због тога што од завршетка Другог светског рата до данас у континуитету негује традицију војног симфонизма у Србији.

Године 1899, 26. септембра, наредбом Краља Александра I Обреновића формиран је први симфонијски „Београдски војни оркестар“ (БВО) под Министарством војске. Оркестар је одржавао концерте класичне музике за грађанство, али је, на захтев двора и војске, свирао на баловима и у позоришту изводећи фрагменте из опера, оперете, симфоније и ораторијуме, као и оркестарске композиције у оквиру драмских представа. Исте године, Бинички је на свом првом уметничком концерту са БВО извео своју увертуру „Из мог завичаја“. БВО је био активан до 20 јула 1903. године, када је донета наредба о његовом расформирању коју је потписао министар војни генерал Јован Атанацковић (Крајачић, 2003). Запослен при Министарству војске до 1921. године, претпостављамо да је за чланове оркестра које је потом оснивао („Музика краљеве гарде“ 1904. и Оркестар Опере 1920) Бинички ангажовао војне музичаре.

Са завршетком Другог светског рата, јула 1945. године, од чланова оркестра и хора Прве пролетерске дивизије при Централном Дому Југословенске армије (ЈА) у Београду, основан је дувачки оркестар којим је руководио потпуковник Фрањо Седлачек, а од децембра исте године функционише и хор при Централном дому ЈА у Београду. Од 1. септембра 1947. године, формирана је Уметничка група Централног дома Југословенске војске у оквиру које је деловао симфонијски оркестар, заједно са хором. Нешто касније, Уметничка група је преименована у Уметнички ансамбл ЈНА, у оквиру ког краћи период делује и балетски ансамбл, а такође и мали естрадни оркестар који, уз симфонијски оркестар, и данас чини УА МО (Каракаш, 1987).

Током деценија рада Ансамбла, оркестром су дириговали Карел Баћа, Даворин Жупанић, Матија Пајор, Франц Клинар, а међу диригентима хора су се налазили Радо Симонити, Емил Косет, Слободан Крстић, Бранко Цвејић, Милан Бајшански, Ангел Шурев, Бојан Адамич, Будимир Гајић, Младен Јагушт. Оркестром и хором су као гости дириговали Зубин Мехта, Крешимир Барановић, Иво Тијардовић, Оскар Данон, Михаило Вукдраговић, Војислав Симић и многи други уметници. Ансамбл је од свог формирања до данас извео преко 7.000 концерата, снимео преко 300 носача звука са композицијама српских и светских аутора, учествовао на бројним свечаностима и фестивалима широм земље и Европе (Radišić, 1967).

Данас је Ансамбл „Станислав Бинички“ главни носилац музичког живота у Министарству одбране и Војсци Србије и намењен је да адекватном, стручном и професионалном реализацијом својих задатака, кроз уметничко стваралаштво, широј домаћој и иностраној, али и стручној јавности, представља МО и ВС. Своју делатност обавља кроз реализацију концерата класичне и савремене музике доказаних уметничких и естетских вредности за припаднике МО и ВС и ширу јавност, уз ангажовање најпознатијих уметника из земље и иностранства. Истовремено учествује на свечаним академијама поводом државних и војних празника, значајних прослава и јубилеја, као и у другим манифестацијама од значаја за МО и ВС. У визуелном простору, који је

постао нераскидиви део савременог уметничког представљања, препознатљивим изгледом својих припадника, уз семантичка и семиотичка својства која носе пажљиво одабране композиције, солисти, простор за наступе, као и униформа и ознаке, Ансамбл на специфичан начин шаље кодирану поруку јавности. Представља свој рад у медијима, на друштвеним мрежама и путем интернет презентација МО и УА, чиме доприноси угледу припадника МО и ВС, унапређује организацију пословања и квалитет извођења, уводи савремена организацијска достигнућа и предузима мере за повећање материјалне и техничке опремљености и усавршавање кадра.

Као саветодавни орган начелника Ансамбла налази се Уметнички савет са задатком да својим радом допринесе квалитетнијем раду оркестра. Својим мишљењем Савет заступа културолошке принципе и законе струке приликом одабира музичких и осталих уметничких садржаја, брине о инструментаријуму, прати рад музичара преко информација од стране вођа деоница, даје мишљење о музичарима који испуњавају услове за напредовање, као и о онима који не испуњавају критеријуме за рад у оркестру. Предлаже чланове аудиционих комисија за пријем музичара у УА, прати рад музичара на пробном раду и одређује менторе.

Приликом пријема музичара – инструменталиста у Ансамбл полаже се пријемни испит. У стручном погледу од кандидата се очекује познавање и методика музичких инструмената, познавање стилова и епоха кроз историју музике, уз неопходно знање свирања на инструменту.

Услови у којима функционише музичка служба МО и ВС

Ради правилнијег сагледавања проблема са којима се суочавају припадници музичке службе МО и ВС потребно је да сагледамо услове у којима они тренутно раде.

За пријем на рад у музичку службу ВС и МО сваки кандидат мора најпре испунити опште услове прописане законом о ВС и другим подзаконским актима. Испуњење општих услова пријема је елиминаторно. Посебни услови за пријем лица на рад у музичкој служби ВС су да има завршену средњу музичку школу или студије музике на инструменталном одсеку или одсеку за дириговање, у зависности од формацијског места на које ће бити постављен, као и да положи испит на стручно специјалистичкој провери (аудицији) за рад у војном оркестру.

Ансамбл „Станислав Бинички“ састављен је од официра, подофицира и војних службеника. На основу систематизације радних места распоређени су подофицири са завршеном средњом музичком школом, официри и војни службеници са завршеним музичким студијама. Систематизацијом радних места предвиђена је попуна јединице музичарима са високом стручном спремом, и то делом официрима музичке службе, а делом војним службеницима – музичарима. У делу Ансамбла који чини естрадни оркестар, као и у делу састава који се бави техничким пословима, а уско везаним за музичку службу, Ансамбл има неколико подофицирских места.

У складу са својом наменом и задацима Ансамбл представља највиши уметнички ниво у МО и ВС. Оркестар овог ранга чине искључиво високообразовани, професионални музичари, што само по себи и представља проблем адекватне попуне музичким кадром.

У односу на праксу и стандарде који се примењују на оркестре истог ранга у другим земљама Европе и света, уочљиве су разлике у структури и величини Ансамбла, у коме се број радних (формацијских) места налази испод предвиђеног минимума. Јавним наступима и извођењем различитих музичких дела са неадекватним музичким апаратом долази се у сукоб са прописима који дефинишу област деловања Ансамбла и музичке службе у МО и ВС.

Проблеми у раду и организацији музичке службе МО и ВС

Проблеми у организацији и раду са којима су се почетком 20. века сусретали војни музичари могу се аналогно пратити и у данашњем времену. Проблем преоптерећености тадашњих војних оркестара не само војним обавезама, већ и честим, па и изненадним ангажманом од стране Двора, узроковао је отказивање проба и концертних представа у Позоришту (Милановић, 2016: 71). Овај проблем је можда најсликовитије представљен из пера чувеног критичара Милојевића следећим речима: „Не може се замислити да оркестар који је у вечитом послу најразличитије врсте, и на маршу, и пред двором, и у биоскопу, у Народном позоришту, концертној сали, и на балу, има одређену и симпатичну физиономију. Осим тога људи су толико заморени, да се у пуном смислу те речи једва држе на ногама. Ја им се дивим.” (Милојевић, 1912: 389-390). У данашње време, проблем преоптерећености војних оркестара различитим протоколарним активностима значајно утиче на квалитет професионалног и уметничког деловања.

У војним условима вештина подразумева овладавање одређеним знањима и способностима која је могуће пренети другоме путем процеса адекватне практичне обуке. Музика се дуго схватала и доживљавала као занатска, а не уметничка вештина. Међутим, схватање музике као активности којом је могуће бавити се на начин какав се примењује у другим војним областима, и данас често доводи војне музичаре у ситуације неприродне за бављење музичким стваралаштвом. Највећи проблеми са којима се суочавају припадници музичке службе МО и ВС односе се на функционисање, праћење, школовање и усавршавање кадрова, јер не постоји стручни орган који би се овим проблемима бавио.

Пре формирања Војне музичке школе у Вршцу 1921. године, дуго се одлагало са системским решавањем питања професионалног школовања војно-музичког кадра. У годинама након Другог светског рата конституисана је Музичка средња војна школа (МСВШ). Завршетком школовања у МСВШ, део садашњег официрског кадра наставио је своје школовање и усавршавање о властитом трошку на основним академским студијама музике, као и на постдипломским студијама II и III степена, док је део подофицира остао на стеченом нивоу образовања и данас је распоређен на подофицирска формацијска места у Ансамблу. Прилив подофицирског кадра музичке службе престао је завршетком 29. класе Музичке средње војне школе 1994. године, док школовања високообразовног кадра у оквирима војног школства није ни било, осим у једном периоду за диригенте. Престанком рада Музичке средње војне школе обустављен је једини извор који је школовао професионално војно лице (ПВЛ) музичке службе чиме је нестала могућност адекватне попуне радних места подофицирима, али и створен проблем напредовања ПВЛ официра кроз службу.

Предлози за унапређење рада УА МО „Станислав Бинички”¹

Подофицирска и официрска формацијска места могу да се попуњавају из састава Репрезентативног оркестра Гарде или из састава Војног оркестра Ниш, док формацијска места војних службеника треба попуњавати искључиво грађанским лицима путем јавних конкурса. Сваки од ових начина попуњења када не постоји организација службе и адекватно школовање је веома тежак и неизвесан, са малим избором кандидата и понекад са дужим периодом решавања са крајње неизвесним исходом.

Неопходно је да се проблем попуњења и организације рада музичке службе реши на нивоу МО и ВС адекватно и на дужи време, доношењем Правила музичке службе (тренутно на снази привремено упутство из 1996. године) и осмишљавањем модела системског школовања припадника музичке службе, чиме би се они у свему изједначили са осталим припадницима МО и ВС. Овим би се учинио и велики помак у проходности официрског кадра из РОГ и ВО Ниш, ка УА МО „Станислав Бинички“, а истовремено би се стекли и услови за редовно напредовање официра и подофицира. На овај начин решили би се проблеми на дужи период, стекли би се услови за адекватно школовање и попуњење Ансамбла музичким кадром, чиме би функционисање музичке службе било и боље и квалитетније.

У складу са наведеним, а ради унапређења функционисања Ансамбла предлажемо да се размотре следећи предлози за усавршавање и школовање припадника музичке службе: 1) у свим оркестрима који раде у МО и ВС извршити процену потребе за официрским музичким кадром; 2) у сарадњи са Универзитетом одбране, Управом за људске ресурсе Генералштаба ВС (Ј-1) и Управом за кадрове МО, у План школовања МО и ВС уврстити школовање и усавршавање официра музичке службе; 3) школовање за официра музичке службе реализовати стипендирањем кадра на студијама музике путем уговора, а на основу споразума који је Универзитет одбране склопио са Универзитетом уметности у Београду; 4) прописати услове за стипендисте МО и ВС који би потписивали уговор да ће школовање на ФМУ завршити у року од највише 5 година, да ће по завршетку остати у служби дупло време школовања, и да ће по завршетку школовања и дипломирања бити произведени у чин потпоручника музичке службе ВС, чиме би стекли сва права и обавезе кадета Универзитета одбране; 5) изменити услове за напредовање у чину, као и да се за услове за произвођење у чин мајора музичке службе предвиде полагање испита за чин мајора музичке службе или стицање адекватног музичког образовања (студије II и III степена акредитоване високошколске установе из области музичке уметности), а не каријерно усавршавање као до сада; 6) попуњење подофицирских формацијских места извршити искључиво војницима по уговору који би долазили у оркестар Гарде и/или Војни оркестар у Ниш, одакле би им се пружила прилика да најбољи музичари (подофицири) упишу студије музике и тиме стекну могућност да једног дана буду премештени и на службовање у Ансамблу; 7) могућност израде формације Ансамбла која би била попуњена искључиво официрским формацијским ме-

¹ Предлоге за унапређење рада УА сачинио је начелник УА МО капетан фрегате Светозар Василевски.

стима, који би тај статус остварили адекватним моделом школовања; 8) могућност пријема војних службеника који задовољавају законске услове у статусу официра музичке службе; 9) могућност израде формација свих орkestара који би били у функцији музичке службе, и које би уз адекватан модел школовања и усавршавања омогућиле и несметан развој и кретање музичара у професионалној каријери; 10) иницијатива за организацију научно-стручног скупа који би указао на значај музике у развоју моралних и војничких вредности припадника МО и ВС, као и дао одговоре на питања у ком правцу би се даље развијала музичка служба у ВС, размотрио питања попуњавања, школовања и усавршавања кадрова музичке службе, како би једна од најстаријих служби у војсци у потпуности решила наведене проблеме и свој рад поставила на највиши војнички и уметнички ниво.

Закључак

Војни музичари ће Станислава Биничког памтити по залагању за системско образовање војно-музичког кадра и оснивању првог симфонијског „Београдског војног оркестра” који је утемељио војни симфонизам у Србији и тиме постао претеча данашњег Уметничког ансамбла „Станислав Бинички”.

Током времена српски војни оркестри су учествовали приликом давања државних и војних почести, обележавања државних и црквених празника, парадирани су у славу државе, династије или ратне победе, сарађивали са свим значајним државним и грађанским институцијама, музичким друштвима и појединцима, наступали на хуманитарним приредбама, учествовали у реализацији позоришних представа, првим извођењима опера, оперета и симфонија, и подизали морал и самопоуздање нације и њене војске када је то било потребно. Наступи војних оркестара су увек били прилика за излив националног сентимента и осећања патриотизма. Музичка активност некадашњег „Београдског војног оркестра” и данашњег УА МО „Станислав Бинички”, одвијала се у два правца: извршавање протоколних задатака и концертна делатност. Сходно ефектима и утицају на укус и навике српског грађанства, концертна делатност је допринела реализацији високих постигнућа у музичкој култури. Стога, у српској музичкој култури војна музика представља феномен који заслужује више друштвене пажње и боље изучавање у контексту музичког образовања, националне историје и музиколошке науке.

Проблем преоптерећености војног оркестра, као и стратегија државе у правцу организације и обликовања друштва, имале су за последицу да војна музика из некадашње позиције носиоца развоја музичке културе и културног просветитеља, данас остане не само ван токова кретања на пољу музике, већ и ван додира са основним вредностима народне и грађанске културне традиције, чије јој је неговање и промовисање некада била примарна мисија. Други проблем представља схватање музике као активности којом је могуће бавити се по моделу примењеном у другим војним областима, што често доводи војне музичаре у ситуације неприродне за професионално бављење музичком делатношћу. На крају, укидање Музичке средње војне школе проузроковало је дугорочни недостатак одговарајућег профила музичког кадра за потребе војне музике и кадровске попуњености музичке службе.

Литература

- [1] Дујовић, Маријана (2017). *Станислав Бинички и његово доба*. Београд: Слио и Медија центар „Одбрана“.
- [2] Đurić-Klajn, Stana (1952). Deset godina od smrti S. Biničkog. *Književne novine*.
- [3] Karakaš, Branko (1987). *Muzička aktivnost u JNA*. Београд: Војно-izdavaчки и новински центар.
- [4] Крајачић, Гордана (2003). *Војна музика и музичари 1831–1945*. Београд: НИЦ Војска.
- [5] Милановић, Биљана (2016). *Европске музичке праксе и обликовање нације кроз креирање националне уметничке музике у Србији у првим деценијама 20. века*. Докторска дисертација на Филозофском факултету Универзитета у Београду. Доступно на: file:///C:/Users/HP/Downloads/Milanovic_Biljana.pdf
- [6] Милојевић, Милоје (1912). Уметнички преглед. Из концертне сале. *Српски књижевни гласник*, XXVIII/5: 389–90.
- [7] Nušić, Branislav (1924). О животу и раду Stanislava Biničkog. *Comœdia*, 5.
- [8] Пејовић, Роксанда (1991). Станислав Бинички као диригент и организатор музичког живота у Београду (5-54). У: Властимир Перичић (ур.), *Станислав Бинички*, зборник радова. Београд: ФМУ.
- [9] Перичић, Властимир (1969). *Музички ствараоци у Србији*. Београд: Просвета.
- [10] Petrović, Veroslava (1973). *Binički*. Београд: MPUS.
- [11] Radišić, Đorđe (1967). *Уметнички ансамбл Дома Југословенске народне армије – Београд*. Београд: Дом ЈНА.